

O rozmanitosti v jazyce

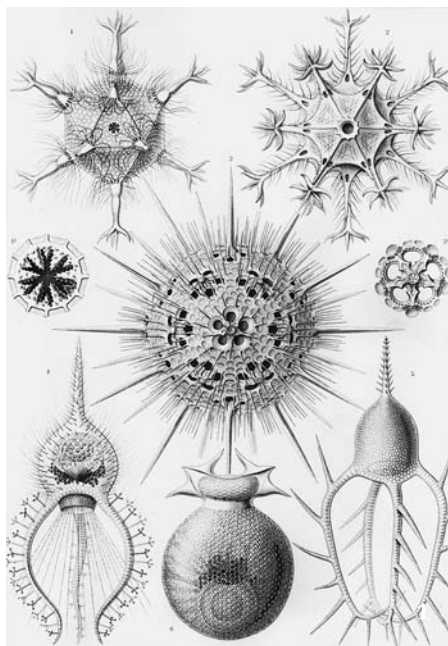
Pravidelní čtenáři této rubriky tuší, že v monotematickém čísle *Živy* se ústřední téma odrazí i v jazykovém koutku. Po nahlédnutí do obsahu tohoto čísla, v němž se opakuje termín biodiverzita, je proto nasnadě, na co se zaměříme.

Začneme výrazem diverzita. Přestože jde o výraz v češtině docela mladý, jeho kořeny jsou v latině. Latinská předpona *dis-* s významem roz-, případně *ne-* (kterou najdeme např. ve slovech dislokace, distribuce, disharmonie, disproporce) a sloveso *vertere* (obracet, kroutit) se spojily ve výrazu *dīvertēre* (příčestí trpné *dīversus* – rozcházet se, odchylvat se) a v pozděně-latinském *dīversio* (odbočení, odvrácení). Do češtiny se termín diverzita dostal až ve 20. století prostřednictvím angličtiny (přídavné jméno *diverse* – rozmanitý a podstatné jméno *diversity* – rozmanitost).

V elektronické databázi lexikálního archivu Ústavu pro jazyk český, v níž jsou přístupné naskenované snímky excerpčních záznamů sloužících jako podklad při tvorbě slovníku, pocházejí nejstarší záznamy užití slova diverzita v českém textu z r. 1978 a 1979 z časopisu *Věda a technika mládeži* (pamětníci si vybaví jeho charakteristické označení „vtm“). Nemohu si odpustit citaci jednoho ze záznamů – v textu, který vyšel před 40 lety, je pod nadpisem *Odpovědnost zemědělství psáno: „Snižování diverzity krajiny vede ke zvyšování její citlivosti v kalamitních situacích, čímž je ohrožena její produktivita, klesá rekreační potenciál...“*

Ve starších výkladových slovnících češtiny budeme slovo *diversita* (*diversita*) hledat marně. Je zachyceno až v *Akademickém slovníku cizích slov* (1995), a to jako ekologický termín s významem míra druhového rozrůznění ve společenstvu, různost: *diverzita fauny* – počet druhů nebo jejich zastoupení ve zkoumaném území. Nově je zaznamenáno i další substantivum ze stejného základu – *diverzifikace*. Jako odborný výraz s významem rozrůžňování se uplatňuje od počátku 60. let především v ekonomických a publicistických textech.

Množství dokladů z Českého národního korpusu a internetu svědčí o tom, že se výrazy *diversita* a *diverzifikace* užívají běžně. A rovněž, že se dnes slovo *diversita* objevuje i v jiných oblastech, než uvádí slovník. Není to nic překvapivého: tak jako se proměňuje společnost, mění se i jazykové prostředky. V dnešní češtině můžeme sledovat, že výrazy přicházející z angličtiny užíváme jak pro pojmenování toho, pro co nemáme odpovídající český výraz (nejtypičtější jsou příklady z počítačového prostředí), tak někdy i toho, pro co čeština zavedené označení už má (např. *sedlák* – *farmář*, *statek* – *farma*, *hotové peníze* – *cash*), případně dochází k rozšíření či posunu významu některých slov (např. *obrat pilotní studie*, *zkrácené pilot*, vytlačil dřívější slovní spojením *průzkumná/zkušební studie*; adjektivum *exkluzivní* původně zna-

1 Biologická rozmanitost. Tabule Phaeodaria, Kunstformen der Natur (Umělecké tvary přírody) z r. 1904. Kresby německého biologa Ernsta Haeckela (1834–1919)

menalo výlučný, výjimečný, dnes nám média nabízejí exkluzivní rozhovory, z nichž se nemusíme dozvědět nic výjimečného, jde jen o to, že rozhovor byl určený pouze pro určitý sdělovací prostředek; původně právnickým termínem *causa* se v publicistických textech nazývá médií intenzivně sledovaná sporná událost). Je nesporné, že angličtina bývá v posledních desetiletích zdrojem i prostředníkem tzv. internacionálního lexika.

Ukažme si tento posun na příkladu. *Convention on Biological Diversity*, přijatá v r. 1993, se do češtiny tradičně překládá jako *Úmluva o biologické rozmanitosti*. Pod tímto vžitým a respektovaným názvem ji vyhledáme v nejrůznějších zdrojích, a to i v případě, že zadáme označení konvence o biodiverzitě.

Zhruba o 20 let později vzniká na popud Evropské komise tzv. *charta diverzity*, aby šířila myšlenku rovných příležitostí a nediskriminace. Zaměstnavatelé, kteří se k ní připojí, se zavazují rozvíjet všeobecně tolerantní pracovní prostředí. Pokud si vyhledáme texty s touto tematikou, slova *různorodost*, *rozmanitost* jsou v nich zmíněna spíše okrajově a prostor ovládl termín *diversita* – ve spojitosti s potřebou diverzity na pracovišti se připomíná např. *diversita etnická*, *náboženská*, *věková*, *genderová*.

Jak již bylo řečeno, termín *diversita* je v češtině teprve „mladíčkem“. Mnohem déle se v ní užívají jiné výrazy spjaté s latinským základem *dīversio* – podstatná jména *diverze* a *diverzant*. Podle *Příručního slovníku jazyka českého* (1935–57) je *diverse* slovo z vojenského prostředí

s významem postup, útok nebo vpád, jímž má být nepřítel odvrácen od svých plánů; útok nebo vpád vůbec. Slovo je označeno křížkem signalizujícím, že jde o archaický výraz, což dokládá i příkladová věta: „Valdštejna došla zpráva, že v Míšni řadí silně mor, takže by *diverse* na tu stranu nebyla výhodnou a zničila jen vlastní armádu.“ V průběhu 20. století dostala *diverze* nový, ideologický význam a stala se synonymem pro záškodnictví, záškodnickou činnost. Vzniklo slovo *diverzant/diversant* čili záškodník, např. „byli označeni za ideologické *diverzanty* a agenti imperialismu; pro nepřátele, škůdce a *diverzanty* není na zemi místo.“ A možná si vybavíte i scénu z filmu *Pelíšky*, v níž hrdinný soudruh musí zastavit *diverzanta* s koženou brašnou.

Prostor by měl dostat i tzv. *prefixoid* bio- tvořící první část složeného slova *biodiverzita*. Část bio- nese význam týkající se života; základem je řecké *bíos* (život). Je asi zbytečné připomínat, že je součástí mnoha (přejetých) termínů: *biologie*, *biochemie*, *biofág*, *biogeneze*, *biosféra*, *biocénóza*, *biomasa*, *biokoridor*...

O bouřlivém rozvoji slov s první složkou *eko-* a *bio-*, a to i mimo vlastní vědeckou a odbornou sféru, píše už na konci 90. let František Daneš: „A tak vedle odborných termínů (...) lze najít názvy jako *biodružstvo*, *biofarma*, *biopotraviny*, *biobrambory*, *bionápoje* (biopivo, biovino); složka *bio-* je tu užitá v posunutém významu přírodní, v přírodním stavu, pocházející z přírody a z hlediska komunikačního představuje jakousi informačně-propagační nálepku, obchodní značku.“

Nemusíme ani listovat slovníkem, abychom se přesvědčili, že takových složených slov existuje nepřeborné množství. Slovník *afixů i Nový akademický slovník cizích slov* (2005) už proto k části *bio-* k původnímu významu týkající se života doplňuje i další význam vztahující se k ekologickému zemědělství, případně vyrobený s použitím přírodních, organických látek (nikoli umělých, chemických); produkující takové výrobky. Z pravopisného hlediska nejsou tato slova problematická: část *bio-* se připojuje přímo k příslušnému slovu: *biočochka*, *biokvalita*, *biomouka*, *biosirup*. Výjimkou jsou situace, kdy *bio* připojujeme k dvouslovnému výrazu, např. *řepný cukr*, *javorový sirup*, *červená čochka*. Označením *bio* chce výrobce zdůraznit, že všechny složky jsou biologicky čisté. V takových případech nezbyvá než psát *bio* jako samostatné slovo. Psaní *dohromady* s přídatným jménem by lehce posunulo význam: *biořepný* znamená vyrobený z *biořepy*, *biojavorový* je vyrobený z *biojavoru*, slovo *biočervený* je absurdní. Z věcného hlediska by bylo možné psát *řepný biocukr*, *javorový biosirup*, *červená biočochka*, ale to narušuje slovosledný úzus – je obvyklé, že *bio* stojí na počátku celého pojmenování: *bio řepný cukr*, *bio javorový sirup*, *bio červená čochka*. Je rovněž možné volit opis: výrobek bez chemických konzervačních přísad, produkt z ekologického zemědělství. Ekologické zemědělství je ostatně jedna z možností, jak přispět k udržení *biodiverzity*.

Použitá literatura uvedena na webu *Živy*.